



Milan Moguš

## HRVATSKO-RUSKE PODUDARNOSTI U KRIŽANIĆEVOJ GRAMATICI



U djelu *Gramatično izkazânje* J. Križanić je upozorio na mnoge podudarnosti među slavenskim jezicima. Tako je, pišući svoju gramatiku, zapazio da postoje znatne podudarnosti između hrvatskoga i ruskog jezika. Osobita je slaganja vidio u morfologiji, pa je tom problemu posvetio i posebni odjeljak. Ali i osim toga na mnogo je mjesta govorio o tome da »hervâtska otmîna zgadžâjet se z<sub>B</sub> rúskoju« i navodio primjere. Kad se razmotre sve hrvatsko-ruske podudarnosti, vidi se da su ta dva idioma imala više zajedničkih crta nego danas.

Poznato je da je Juraj Križanić u svom *Gramatičnom izkazânju* ili, kako se obično kaže, u *Gramatici* upozorio na mnoge podudarnosti među slavenskim jezicima, ali i na pojedine razlike

što se nalaze među njima. Najviše je komparacijâ — i pozitivnih i negativnih — s ruskim jezikom jer je on, po Križanićevu mišljenju, ishodišni jezik među Slavenima. Dakako, postoje — relativno česte — i usporedbe između ostalih slavenskih idioma. U tom se pogledu, kad dakle nije riječ o ruskom jeziku, češće uspoređuju pojedinosti u jeziku Ukrajinaca i Poljaka, odnosno Hrvata i Srba, negoli npr. Bugara i Čeha, iako i toga ima.

Nema sumnje da se u Križanićevoj *Gramatici* na podosta mjesta nalazi konstatacija o istovjetnim crtama u jeziku Hrvata i Srba, kao što je npr. tvrdnja da »Sérblani se zgađájut sь Hervátmi vo vlakéh«, doduše s nijansom da Srbi »vь dólgom vláku níkako predólgo i neobično glás protěžut«. Kad se govori o hrvatsko-srpskim jezičnim podudarnostima ili razlikama, valja imati na umu da se Križanić pri opisu slavenskog jezičnog šarenila služi u *Gramatici* narodnim imenima projicirajući, dakako, stanje i nazore u 17. stoljeću. Njegov pogled na razlike što ih danas, na primjer, na području hrvatskoga ili srpskog jezika označujemo dijalekatskim odražava situaciju kakvu je — kako sâm kaže — susretao od svojega djetinjstva kad se »okolo Kúpi ríki, vo ujęzdu Dubovcá i Ozlá i Ríbnika ostrógov ... vo vrime túrskih posídnjih progónov i pri vzětju hervátstvi stolíci Bihcá gráda ... sohranílo jest hervátsko i sérbsko bojárstvo«. Na tom prostoru Hrvati »izrikájut *tílo, líto* ili *tělo, léto*«, a »Sérbi lúbet dvojglasnicu *ě*«, pa pišu *tělo, léto* a »velět *tjělo, ljěto*«. Iz takve se formulacije jasno razabire da su za Križanića Hrvati ikavci i ekavci, a Srbi ijekavci. Budući da su ijekavski govori samo štokavski, Križanićeve napomene o srpskom »izrikánju« valja tumačiti kao opis štokavskih govora 17. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj. Stoga i sve usporedbe treba uzimati u tom odnosu.

Ovo je bilo potrebno razjasniti da se shvati na što Križanić misli kad jednom odjeljku u svojoj *Gramatici* daje naslov: *Čím se razníť hervátstka otmína ot sérbskije a zgađájeste zь rúskoju*.

Spomenuti odjeljak nije jedini u kojem Križanić govori o hrvatsko-ruskim podudarnostima. Na mnogim se drugim mjestima nalaze oznake »po rúsku i po hervátsku« i zatim navode primjeri. Naravno, ima i obrnutih slučajeva, osobito često u morfologiji, gdje se jedan uz drugoga nalaze deklinacijski ili konjugacijski paradigmatski obrasci, kao npr. »po hervátsku: *ímam, ímaš, íma, ímamo, ímate, ímajú, ímajú, ímajéš, ímajet, ímajém, ímajete, ímajút*«.

Zanimljivo je svratiti pozornost na činjenicu da je odjeljak o hrvatsko-ruskim podudarnostima smješten iza deklinacijskih i konjugacijskih tipova, dakle pri kraju morfologije. To upućuje na neku vrstu Križanićeva sumiranja najznačajni-

jih podudarnih pojedinosti. To se vidi i po odjeljku o ukrajinsko-poljskim odnosima koji se također ovdje nalazi.

Križanić nabraja ove hrvatsko-ruske podudarnosti:

1. Svi participi perfekta »Rúsjanom i Hervätom ídet na l«: *pisal, privél, hodíl, proból, učúl*. Tako je i u imenica muškoga roda: *vál, pépel, vól*.

2. Genitiv plurala tvori se »kako smo iskazáli vo úzoreh«, tj. *tíh brátov, králev, otéc, ríb, ovéc, lét, líc*.

3. »Rúsjani i Hervátí, ako vozhotét, móгут imeník dívát vь zovnika místo, kákot: *O Iván, O Míloš, O sestrà*«. Tako je »vo vsíh přetvoréh«.

4. »Rúsjani i Hervátí vь pretvaránju imén ídućih na g, k, h ljubet neotmínno izrikát ta slóva, kákot *drúgi, težáki, Vláhí, drághí, velíkih, pláhih*«.

5. U množini pridjevske deklinacije nastavci su u ruskom i hrvatskom *-ih, -im, -imi* »kákot *tíh, tím, tími, dobríh, dobrím, dobrími, velíkih, velíkím, velíkími*«. Budući da ijekavski govori (po Križaniću »serbski«) imaju u navedenim morfemima »dvojjglascu« *Ѣ /ě/* koju izgovaraju »búd dabi bíli dví cíli glasnici«, Križanić — na završetku odjeljka — raspravlja o uporabi slova *ѣ (e)* i *ѣ (ě)* u ruskom, srpskom i hrvatskom. Rusi rabe oba znaka »vь knížnom písmú« te pišu npr. *kněz* i *věra*, ali »vь óbćem izróku« govore *kněz* i *věra*. »Sérbi pak neznadút dvojjglasníci ѣ, a dvojjglasníci ѣ ljubet«, dok Hrvati »dvojjglasnici neuzívájut nígdíže, nego ljubet rízvo i otrázno izrikánje: sé jest čísto *i* íli čísto *e* kákot *kněz, pět, svět; tílo, líto, stríla, véra, sěno*«. Zbog takva izgovora čini se Križaniću »hervátška otmína lípļa ot ostálih« te je uspoređuje s atenskim izgovorom grčkoga jezika koji je, po njegovu mišljenju, bio također ljepši od ostalih.

Ovdje skupljenih pet hrvatsko-ruskih podudarnosti spominju se već ranije u odnosnim poglavljima. Tako npr. u opisu vokativa singulara imenica muškoga roda pod točkom 4. stoji: »Po rusku i po hervátšku imeník móžet stoját vь místo zovnika, kt: *ó kněz Bogdán búdi milostiv* vь místo: *ó kněže Bogdáne. Hodí símo bratec za brátče*«. Prvi je primjer (*Bogdan*) zacijelo ruski, a drugi (*bratec*) hrvatski. Odredba o nepromijenjenosti konsonanata *k, g, h* nalazi svoju primjenu već u opisu nominativa plurala imenica muškoga roda gdje se »po rúsku i po hervátšku« govori *drúgi, svojáki, siromáhi* (prema Nsg. *drug, svojak, siromah*). Tako je i u lokativu singulara npr. *pri bogě, zrâkě, dâhě* — za raziku od ostalih Slavena koji u Lsg. i Npl. mijenjaju *k, g, h* u *c, z, s*. Ali Križanić odmah dopunjuje: kod imenica koje u Nsg. ne svršavaju na *-k, -g, -h* moguć je Lsg. na *i*

pa i na *-u*. Tada se lokativni oblik slaže s dativnim. Izjednačivanje lokativa sa dativom u Rusa je rjeđe, a u Hrvata češće.

Navedene podudarnosti nisu jedine. Slaganjâ se u gramatičkom sistemu između ruskog i hrvatskog provlače kroz čitavu Križanićevu *Gramatiku*. Radi se najčešće o onim jednakostima koje su svojstvene ne samo ruskom i hrvatskom nego i nekim drugim slavenskim jezicima. Tako npr. za lokativ singulara pridjevske deklinacije Križanić navodi nastavke, i to: za muški rod *-om*, za ženski *-oj*, za srednji *-om* odnosno *-em*, *-ej*, *-em* (*pri malom, maloju, malom* odnosno *našem, našej, našem*) i kaže da je tako »вѣ ruskom, вѣ hervâtskom i pô prostu vo vsém sloviňskom jeziku«.

Da bi se dobila kompletna slika, treba na kraju spomenuti da se u Križanićevoj *Gramatici* nalazi podosta korektno navedenih hrvatsko-ruskih razlika. Tako se npr. posvojni pridjevi, koji u leksemu imaju završno *-c*, tvore u ruskom sufiksom na *-ov* ili *-ev*, kao *otcôv, stricôv, vûjcov, brátcov* odnosno *otcev, stričev, vûjcev, brátcev*, a »po hervâtsku« imaju samo sufixs *-ev* ispred kojega mijenjaju *c* u *č*, kao *otčev, stričev, vûjčev, brátčev*.

Nabrojene (i nenabrojene) hrvatsko-ruske podudarnosti — bilo da ih je Križanić naveo u posebnom odjeljku ili ih je na drugim mjestima usputno spomenuo — traže da se razjasni koja je dva sustava Križanić uspoređivao. Čini se da je u sintagmi »hrvatsko-ruske podudarnosti« lakše odrediti značenje prvoga dijela. Jer, Križanić točno naznačuje da »hrvatskim« smatra onaj ikavsko-ekavski jezični sustav koji se upotrebljava »okolo Kúpi riki, vo ujezdu Dubovcá i Ozlâ i Ríbnika ostrôgov«. To je prostor što ga, zahvaljujući novijim istraživanjima, nazivamo danas ozaljski jezični krug. Potvrda se opstojnosti toga kruga nalazi dakle ne samo u analizi djela hrvatske književnosti nastale na tom području u 17. i 18. stoljeću nego, indirektno, i u Križanićevoj *Gramatici*. Naime, sasvim su očita slaganja između pisane riječi ozaljskoga kruga i većine onoga što je Križanić u *Gramatici* naznačio »po hervâtsku«. Ako, primjera radi, bacimo pogled na *Opsidu sigecku* hrvatskoga bana i pjesnika Petra Zrinskoga (1621—1671) kao reprezentativno djelo ozaljskog književnog kruga, lako ćemo uočiti, između ostalog:

a. upotreba ikavsko-ekavskih dvostrukosti, kao *tilo* pored *telo* i *telesni*, *vira* pored *vera* i *verovati*, *misto* pored *mestan*, *umriti* pored *umreti* i dr.;

b. praslavenski se skup \*d' reflektira kao *j*: *rojak*, *rojenik*, *tuj*, *tujin*;

c. participi perfekta muškoga roda svršavaju na *-l*: *hotil*, *pripovedal*, *uslišal*; imenice muškoga roda također: *misal*;

d. genitivi plurala imaju nulti morfem: *iz trih zrokov*, *šeregov rojak*, *lastovic*, *stran*;

e. vokativ singulara jednak je nominativu:

nebeska *kralica*, vsakim dobrim plodna,

bud' mi pomoćnica da vikom ugodna ...

ili:

Zač bih se, *o srića*, na te potešćaval ...

f. konsonanti *k*, *g*, *h* nemaju morfonoloških alternacija:

Kot nebo *oblaki* vsu zemlju pokrihu

*šeregi* veliki, za vsih stran dospihu,

još z Ažije *Turki* ti se ne brojihu

nit Evrope *puki* ki tu dovrvihu.

g. uporaba sufiksa *-ec* (pored *-ac*): *vujec*, *hlapec*, *sušec*, itd.

Zacijelo bi i ovo moglo biti dovoljno da se vidi koliko je Križanić bio istinit u svom opisu jezičnoga sustava koji je u 17. stoljeću služio Hrvatima kao književni izraz. Ako tim karakteristikama — izdvojenim ovdje samo zato što ih i Križanić spominje u odjeljku o hrvatsko-ruskim podudarnostima — dodamo čitav niz ostalih iz prozodije, morfologije i tvorbe riječi, dobit ćemo još čvršći oslonac za tvrdnju o dragocjenom Križanićevu prikazu jezičnoga stanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 17. stoljeća. To je svakako velik Križanićev doprinos hrvatsko-srpskoj dijalektologiji, koji treba još temeljitije proučiti.

Značenje drugog dijela sintagme, tj. »po rusku« nije tako lako odrediti. Ponajprije treba reći da sâm Križanić ne upotrebljava istoznačno naziv »ruski«. Već je O. Bodjanski, objavljujući Križanićevo *Gramatično iskazânje* (Moskva, 1848), konstatirao u predgovoru da »podъ ruskimъ же jazykomъ онъ разумѣетъ вовсе не нашъ рускij ... no takoj, kotorij svѣ Slavjane moguť ponimatъ«. Taj jezik naziva Križanić »slovînskîm« iako »po prâvde morâl bi se zvât rúskim«. To je jezik književnosti i službe božje. Radi se dakle o ruskoslavenskom jeziku koji se, kao što je poznato, upotrebljavao skoro sedam stoljeća kao književni jezik u Rusiji. Za razliku od toga postojao je i drugi tip pisanoga jezika, tzv. staroruski, koji je služio kao jezik administracije i diplomatske korespondencije. I na nj se također odnosio Križanićev naziv »ruski« ili »po rusku«. Konačno, Križaniću je bio poznat i ruski razgovorni jezik jer kod nekih oblika navodi da tako »Rúsjani govorët vo prôstoj besîde, oprîč písma«.

Valja pretpostaviti da je Križanić mislio samo na jedan od spomenuta tri idioma koji je označio »po rusku« kad je u

posebnom odjeljku nizao hrvatsko-ruske podudarnosti. Ruski razgovorni jezik trebalo bi zacijelo odmah eliminirati jer Križanić piše gramatiku književnog, dakle pisanog jezika. Kad bi spomene kakvu osobinu kolokvijalnog jezika, to uvijek na neki način posebno naznači. Uostalom, Križanićev se odnos prema neknjiževnom idiomu može lako razabrati i kod »hervátske otmíne« gdje je razgovorni tip jezika najčešće označen »po kmetsku« ili »kmetščína«. Taj je jezik »grub« i svojstven »sel-skim kmetom«. Teško je vjerovati da bi takav jezik poslužio Križaniću kao uzorak.

U konkurenciji ostalih dvaju pisanih jezika morao bi otpasti ruskoslavenski. U prvome redu zbog činjenice što se tim jezikom u 17. stoljeću više nije govorilo, a Križanić navodi da se ruski oblici ne samo »tvorít« ili »izhódit« nego i »izrikájut« i »velét« (uspor.: »Rúsjani i Hervátí *izrikájut* vnožínije izkerníki . . .«; ili: »Rúsjani pak i Hervátí *lúbet rizvo izričénje* i *kladút prostú glasnicu*« i sl.). Drugo, jezične se osobine što ih je Križanić naznačio ruskima slažu sa staroruskim jezikom, a ne ruskoslavenskim. Dovoljno je pogledati bar neke što su navedene kod hrvatsko-ruskih podudarnosti. Tako npr. morfološke alternacije *k/č*, *g/ž*, *h/s* u imenicā bile bi sve manje frekventne u staroruskom jeziku da bi u 17. stoljeću prevladali oblici bez alternacija. Isto je tako uočljiv gubitak posebnog oblika za vokativ singulara, odnosno zamjena vokativnog lika s nominativnim. Osim toga, koliko god Križanić cijenio i uvažavao ruskoslavenski jezik koji je, po njegovu mišljenju, čak ishodišni jezik Slavena, toliko je istina da je taj književni izraz tada bio u dobroj mjeri petrificiran i sveden na usku literarnu i crkvenu uporabu. Nasuprot tomu, Križaniću je trebao živ jezik kojim je komunicirao ruski vladajući sloj u politici, diplomaciji i administraciji. Sve dakle govori u prilog činjenici da je Križanić mislio upravo na taj jezik kad je u *Gramatici* označivao »po rusku«. Na taj se način mogu Križanićevi podaci vrlo korisno pribrojiti onim izvorima koji služe opisu staroruskoga jezika u njegovu završnom tzv. moskovskom periodu.

Iako geografski udaljeni, hrvatski su i ruski sustav bili u 17. stoljeću toliko bliski da je njihove dodirne točke Križanić posebno fiksirao. Korektan u postupku, Križanić je navodio razlike pa i nijanse između hrvatskog i ruskog. Tako siguran mogao je biti samo dobar poznavalac obaju sustava: jednog usvojenog u rodnom kraju, drugog naučenog u zemlji svoga interesa. Stoga je razumljivo što su podaci iz upravo tih dvaju jezika dominantni u Križanićevoj *Gramatici*, pogotovu što su oba udovoljavala još jednom Križanićevu zahtjevu — bili su jezici pisane riječi.

**Резюме**

Milan Moguš

**ХОРВАТСКО-РУССКИЕ СОВПАДЕНИЯ В ГРАММАТИКЕ  
КРИЖАНИЧА**

В произведении *Граматично исказанје* Ю. Крижанич указал на многие совпадения между славянскими языками. Таким образом, составляя свою грамматику, он заметил, что существуют значительные совпадения между хорватским и русским языками. Особые черты сходства он наблюдал в морфологии, так что посвятил этой проблеме отдельную главу. Но и кроме этого он в многих местах говорил о том, что »херватска отміна згадјајетсе зь рускоју« и приводил примеры. Рассмотрев все хорватско-русские совпадения, можно убедиться в том, что эти два языка имели больше общих черт, чем теперь.